

been explained that self-determination is a relatively independent stage of socialization, the essence of which is to establish the individual's sense of the purpose and meaning in life, a readiness for independent livelihoods based on the ratio of their desires, available qualities, opportunities and requirements on the part of others and society. Confirmed that professional self-determination is one of the key pillars of economic self-determination of the individual, in particular students. Also established that in the modern consciousness, professional self-determination of students is considered not only as a specific choice of profession, but also as a continuous process of finding meaning in the professional activity that is selected, mastered and performed.

Keywords: professional self-determination, economic self-determination, socialization, students, professionalization.

УДК 159.96

В.В. Пітулей

СОЦІАЛЬНО- ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ДЕТЕРМІНАНТ НАСИЛЛЯ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

В.В. Пітулей. *Соціально-психологічний аналіз детермінант насилля у сучасному світі.* У статті викладено сутність та зміст соціально-психологічних детермінант насилля у сучасному світі як суспільно-небезпечного діяння, спрямованого на порушення прав і свобод людини, які призводять до її психологічного, морального чи фізичного страждання. Виокремлено основні ознаки насильства. Виявлено варіації насильства у сучасному суспільстві та описано їх характеристики. Розкрито основні теорії насильства. Узагальнено причини, що призводять до насильства: а) психологічні; б) соціальні; в) економічні; г) педагогічні; д) правові; е) політичні. Проаналізовано еволюцію тероризму як однієї з форм насилля у сучасному світі. Визначено соціально-психологічну природу примусу як небезпечного впливу проти волі особи та вказано на ознаки примусу.

Ключові слова: насильство, психологічне насильство, причини насильства, соціальна криза, деструктивність, конфлікт, теорії насильства, примус.

В.В. Питулей. *Социально-психологический анализ детерминант насилия в современном мире.* В статье изложены сущность и содержание социально-психологических детерминант насилия в современном мире как общественно-опасного деяния, направленного на нарушение прав и свобод человека, которые приводят к его психологическим, моральным или физическим страданиям. Выделены основные признаки насилия. Выявлены вариации насилия в современном обществе и описаны их характеристики. Раскрыты основные теории насилия. Обобщены причины, приводящие к насилью: а) психологические; б) социальные; в) экономические; г) педагогические; д) правовые; е) политические. Проанализирована эволюция терроризма как одной из форм насилия в современном мире. Определена социально-психологическая природа принуждения как опасного воздействия против воли человека и указано на признаки принуждения.

***Ключевые слова:** насиллие, психологическое насиллие, причины насиллия, социальный кризис, деструктивность, конфликт, теории насиллия, при-
нуждение.*

Постановка проблеми. Проблема росту випадків насиллия сьогодні дозволяє говорити про нього як про одну з глобальних проблем. Зауважимо, що характер, масштаби, заподіяння насиллия вимагають сьогодні радикального перегляду стилю життя людства й тверезої оцінки перспектив нашого розвитку. Адже свобода людини є простором, на якому, з одного боку, виникає й розвивається рефлексія – оскільки наявність вибору провокує усвідомлення людиною своїх справжніх бажань. А з іншого боку, чітко усвідомлення своїх бажань провокує створення вибору. Ситуація, де є чітко сформульовані бажання й усвідомлена крайня в них необхідність, але немає вільного вибору, провокує появу насиллия.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематику насиллия досліджували у своїх роботах вітчизняні та зарубіжні науковці: А.А. Гусейнов, Л.М. Герасіна, В.В. Голіна, В.Д. Губін, І.Н. Даньшин, А.К. Зайцев, А.М. Ковальов, А.П. Огурцов та ін. Проблеми насиллия були також присвячені роботи зарубіжних психологів: А. Бандури, Р. Берона, А. Брауна, К. Бютнера, А. Мічерліха, Д. Річардсона, Р. Соонетс, З. Фройда, З. Хола, В. Холичер. Проблема насиллия та агресії досліджували соціологи Р. Арон, К. Вільсон, Ш. Волін, Г. Ковганіч, Г. Моргентау. Розробку педагогічних аспектів вирішення згаданої проблеми здійснювали Ю. Антонян, М. Асанова, П. Блонський, В. Боровик, Л. Волинець, Ф. Думко, М. Казакіна, В. Караківський та ін.

Мета статті теоретично інтерпретувати сутність і специфіку феномену насиллия та його соціально-психологічних детермінант шляхом наукового синтезу його дефініцій, розроблених у науковому дискурсі; диференціювати різні види і форми прояву насиллия в суспільних практиках та міжособистісних стосунках.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. На нашу думку, спершу необхідно розглянути та охарактеризувати соціальні чинники, які провокують появу насиллия. Сьогодні відбувається глобалізація життя на планеті. Глобальний ринок призводить до глобальної соціальної кризи. Існуюча соціально-економічна модель суспільства й відповідна їй політична система вже не здатні вирішити виникаючі соціальні проблеми, хоча б тому, що самі їх породжують. Зараз проявляється ситуація, коли більша частина людства виявляється зайвою, незатребуваною сферою виробництва при збережених незмінних принципах розподілу матеріальних благ, що призводить до того, що менша, працююча частина, має можливість жити, а більша – позбавляється такого природного права. Більш

того, менша частина живе в розкоші, у той час як більша частина – постійно знаходиться під загрозою голодної смерті. Саме ситуації, в яких людина спостерігає невідповідність своїх умов життя умовам, характерним для життя інших, є сприятливою для прояву насилля.

Психологічні передумови насилля лежать в основі самої психологічної сутності людини. Людина завжди прагне до кращого життя. Умовою такого життя є свобода, межі якої вона завжди бажає розширити. Відома теза про те, що моя свобода закінчується там, де починається свобода іншого, – норма, завдяки якій людині гарантований відносний "комфорт" у суспільних відносинах. Проте зміст цього висловлювання може тлумачитися по-різному. Наприклад, свобода іншого може і не мати позитивної значущості, адже вона може означати кінець моєї. Свобода іншого має або негативну цінність (зовнішня перешкода), або чисто утилітарну (засіб для досягнення моїх цілей). Тому ініціатива насильства над ним з моєї сторони виправдана. Свобода є незалежність від зовнішнього примусу і довільне насильницьке підпорядкування інших собі [5]. Перевага такої свободи в тім, що з неї починається твердження цінності індивідуальної незалежності, самостійності. Також розуміння свободи як індивідуальної зовнішньої незалежності пов'язано з примусом до самообмеження, з визнанням визначеної рівності у стосунках між мною й іншим з приводу свободи. Тут самообмеження викликається зовнішніми факторами і допускає насильство. Підтримка справедливості також має потребу в зовнішньому примусі. Цінністю залишається тільки моя свобода, інша людина розглядається лише як засіб.

Щодо життя окремої людини, то свобода у формі "раціональної деструктивності" проявляється у здатності до самогубства. Значимо, що це явище достатньо поширене. Випадки самогубства "від розуму" яскраво розглядаються в працях Ф. Достоєвського, наприклад – Кирилов в "Бісах", Крафт в "Підлітку", молода дівчина, яка покінчила життя самогубством, у главі "Два самогубства" з "Щоденника письменника". Також свобода у формі "раціональної деструктивності" проявляється у результаті тріумфу науково-технічної ментальності. Він приносить людині матеріальне процвітання, але разом з тим і вибух деструктивності. Отже, розглядання розуму як фундаментальної передумови надійності буття людини не може бути абсолютним, воно відносне. Якщо ми поглянемо на історію, то побачимо, що "абсолютні" ідеологічні істини стають передумовою масових убивств. Це вимагає теоретичної корекції традиційних уявлень, згідно з якими жорстокість масових убивств можна пояснити лише руйнуванням розуму. Справа в тім, що причиною масових убивств може бути специфічна, а саме – раціональність.

Так, коли говорять про економічну експлуатацію, одержання від неї вигод, то фізично відчуваються політичне і/або духовне панування, що вимагає застосування насильства, то все тут здається гранично ясним. Причина насильства перед нами. Інша справа – раціональність, вона вимагає не стільки фіксації того, що є в наявності тут і тепер, скільки ясно-видіння майбутнього. Наявність інформації про майбутнє стає причиною дій у сьогоденні.

Отже, те, що людині властивий розум, свідчить й про те, що їй властива психологічна схильність до насильства. Зауважимо, що насильство – це явище, що характеризує ставлення людини і до природи, і до іншої людини. Відносини усюди зіштовхуються з насильством, що пронизує суспільство зверху до низу.

Доцільно розглянути основні типи теорій насильства, які пояснюють походження даного феномену. Перший тип поєднує ті психологічні концепції, що виводять насильство з природи людини. Передбачається, що існують вроджені схильності, інстинкти. Так, З. Фройд у праці "За принципом насолоди" ввів у свою основоположну теорію поняття вродженого "інстинкту смерті": "...не всі моделі поведінки можуть бути пояснені інстинктом самозбереження; у інстинкту смерті буває два прояви – активний й пасивний. Більшість з аспектів поведінки людини стануть більш зрозумілі, якщо врахувати взаємодію двох цих інстинктів – життя (ероса) й смерті (танатоса). У такому випадку самознищення – це придушення одного природного інстинкту іншим, не менш природним" [4].

Американський психіатр Карл Менінгер довів ідею вчителя до логічного кінця: будь-яка поведінка, негативна для здоров'я або небезпечна для життя, є проявом інстинкту смерті, а найвище з цих проявів – акт самогубства. За Менінгером, психологічні компоненти деструктивної поведінки – помста (агресія, спрямованна назовні), провинна (агресія, спрямована всередину) й депресія (бажання вмерти).

Другий тип теорій виводить застосування насильства з економічних і соціальних умов життя суспільства. Економічна і соціальна нерівність породжує диференціацію суспільства на групи, суспільні класи і, відповідно, протиріччя та боротьбу між ними. Подолання цієї боротьби лежить через установлення соціальної рівності або, у всякому разі, пом'якшення нерівності. Відповідно визначаються припустимі межі розриву в рівні життя різних класів для забезпечення стабільності громадського життя, як вважали К. Маркс та Ф. Енгельс.

Третій тип теорій пов'язує насильство з динамікою конфлікту. У будь-якому суспільстві виникають конкуруючі групи – економічні, політичні, духовні. Первісний стан конкуруючих груп і особистостей – це потенцій-

ний конфлікт. Він стає реальним, коли конкурентний стан персоніфікується, коли один одному починають протистояти конкретні індивіди. Це саме та стадія, коли насильство стає досить ймовірним. Так, німецький соціолог Г. Зіммель писав: "Конфлікт між суспільством і окремою особою розгортається в самому індивідові у вигляді боротьби його сутнісних елементів" [3, с. 53].

Проте, насилля може формуватися і цілком цілеспрямовано виникати в результаті освоєння визначених ідеологічних постулатів. Прагнення до превентивного знищення закономірно призводить до перекручування моральних принципів. Оскільки це прагнення стає масовим, то перекручена моральність сприймається як соціальна норма, що диктує зміст громадського обов'язку.

XX століття виявило зв'язок між такого роду тенденцією й ідеологічним впливом. Тут ключ до пояснення цілого ряду явищ масового насильства. За допомогою ідеологічного впливу формується самосвідомість, що сприймає соціально-історичну дійсність у чорно-білому зображенні: своє – квінтесенція Добра, чуже – концентрація Зла. Своя боротьба – боротьба за свободу, чужа боротьба – боротьба за пригнічення моєї свободи. На цьому ґрунті, як правило, і виникає подвійний стандарт: насильство виправдовується і навіть прославляється стосовно "чужих", жертви ж насильства сприймають його як злочин. Подвійний стандарт стає зрозумілим, коли з'ясується, що конфронтуючі один одному суб'єкти вступили в якусь гру, у якій той, хто програв, позбавляється умов свого існування і самого життя. У суспільному житті дотримується видимість дотримання цивілізованих норм, але разом з тим ведеться гра, спрямована на усунення потенційного супротивника.

Інформаційне суспільство створює усе більш сучасні технічні механізми і засоби масового ідеологічного впливу. Однак, власний розвиток робить таке суспільство усе більш вразливим. У цьому зв'язку необхідно звернути особливу увагу на еволюцію тероризму як однієї з форм насилля у сучасному світі.

Тероризм звичайно визначають як застосування насильства або погрозу насильством з метою посіяти в суспільстві паніку, послабити або перекинути вплив офіційної влади і викликати політичні зміни. Сам по собі тероризм – явище не нове. Росія, наприклад, пережила не один сплеск тероризму, породженого вірою в те, що убивство царствених осіб і високопоставлених чиновників відкриває прямий шлях до свободи. Проте вона в цьому була не самотня. Західну Європу теж заповнив терористичний вал. У 1894 році італійський анархіст вбив президента Франції Карно. У 1897-м анархісти зробили замах на імператрицю Австрії й убили іспанського прем'єр-міністра Антоніо Канова. У 1900-м жертвою анархістського

нападу став король Італії Умберто І. У 1901 році американський анархіст убив президента США Вільяма Маккінлі.

Серйозну тривогу завжди викликала можливість наявності в руках терористів хімічної і біологічної зброї, над створенням якої багато держав працювали десятки років. Тепер можливість перетворюється в дійсність. Яскравий приклад – трагедія 1995 року, коли в токійському метро члени релігійної секти "Аум Сінрікьо" розпорошили газ зарин, у результаті чого загинуло і постраждало безліч людей. І все це виправдовується з боку терористів тим, що вони ведуть боротьбу за свої права, за розширення меж свободи свого народу, або акцентують увагу на суспільних проблемах, які їх народ залишає без належної уваги.

У всякому разі науковці все більше позбуваються ілюзій стосовно можливості цілковито ненасильницької, гармонійної побудови сучасного соціуму. Насилля стає все більш природною, нормальною формою розгортання суспільних відносин. Це викликає певні негативні емоції, однак гарантує тверезий, реалістичний погляд на місце свободи в такому суспільстві. Вона була спочатку лише однією з тих загальних цінностей, що регулюють взаємини між людьми, з огляду на необхідність обмежувати насилля в конкретному суспільстві. Зараз свобода активно демонструє свою погану сумісність з іншими цінностями саме через свою генетичну приналежність до насилля, до влади й багатства: "...свобода – це не безвладдя, а форма організації влади" [2, с. 199]. Відповідно, переглядається і "природність" та "самоочевидність" свободи як цінності: "...свобода – це природно-історична цінність не будь-яких суспільств. Статус такої вона набула в розвинутих державах Заходу" [2, с. 199].

Отже, на цьому рівні соціального досвіду, даності в формах буденної практики свобода збігається з насиллям. Свобода – це, по-перше, не врегульований, не локалізований, не центрований, розпилений, дифузний вид примусу, який сам виступає зовнішнім принципом побудови суспільного досвіду (його фрагментації за константами предметного оточення та відповідною, насильницькою, селекцією його носіїв – "первинний" світ нашого досвіду). По-друге, це – унормований примус, котрий у цьому випадку виступає не як зовнішня сторона суспільного буття, а як саме буття, як сфера його здійснення, побудови, конструювання у формах наближення та дистанціювання від насилля ("вторинний", або раціоналізований світ, світ, перетворений та організований не через безпосередні зіткнення з предметним змістом, а через групи або серії "реакцій" на нього суспільного досвіду як цілого, як такого, що трансформувався через переструктурування своїх внутрішніх елементів). По-третє, це – насилля, яке саме стає більш-менш зовнішньою, відчуженою стороною суспільного життя, яке поступово знову (як і в традиційному суспільстві) набуває рис озна-

чуваності, атрибуції, приналежності та прив'язаності до конкретних ланок суспільного досвіду (головним чином, до держави), від яких можна з більшою чи меншою долею успішності дистанціюватися (у вигляді "громадянського суспільства").

У традиційному, доіндустральному суспільстві ми відзначаємо такі соціальні риси примусу: по-перше, його рутинність ("позитивний" аспект): патріархальність, патерналізм, антирефлексивність, традиціоналізм, заборона новацій; по-друге, небезпечність примусу, яка, вочевидь, пов'язана з креативними можливостями колективного досвіду: будь-який рух такої маси, особливо "чужої", іншого роду, може обернутися непередбачуваними наслідками. Він – неприємна, зазвичай, небезпечна форма прояву природної, очевидної креативності колективного досвіду, його атрибутивної ознаки ставитись до всього, до будь-якого засвоюваного предметного змісту саме як до цілого, "без подробиць" та "аналізу". Просте заперечення примусу, негативні характеристики, що постійно супроводжують його в світовій гуманітарній думці, не менш регулярно наштовхуються на свої власні внутрішні обмеження (мораль також має досить жорстке підґрунтя). Примус не локалізується, не визначається, він розпорошений. Він нормативно-ціннісно не приймається за фактом свого здійснення, однак це зовсім не означає його цілковитого неприйняття внаслідок його невизначеності. Людина практично не може відокремитись від реального субстрату насилля – від колективного досвіду. Примус на рівні роздратувань та побоювань лише вказує на різноманітність носіїв, форм та способів примусу: є не лише "наше" ("свої" – походження "свободи"), але й "чуже".

У процесах універсалізації свободи примус змушено допускається як зовнішній цілком негативний принцип для "даного", "вільного" суспільства. Він – неорганічний, небезпечний, ризикований. Однак – це єдине, що вказує на похідність, певну "негрунтовність", "незабезпеченість" "даного" виду суспільства. У примусі "дане" суспільство неспіврозмірне само собі: воно припускає постійне руйнування частини своїх ресурсів (негативна оцінка подібного стану речей нічого не змінює). У процесах поширення рефлексивності за межі спеціалізованих інтелектуальних практик (психологія, наука) примус набуває рис визначеності, прив'язаності до певних соціальних інститутів (насамперед до держави). При такому розумінні свобода людини є простором, на якому, з одного боку, виникає й розвивається рефлексія – оскільки наявність вибору провокує усвідомлення людиною своїх справжніх бажань. А з іншого боку, чітке усвідомлення своїх бажань провокує створення вибору. Ситуація, де є чітко сформульовані бажання й усвідомлена крайня в них необхідність, але немає вільного вибору, провокує появу насилля.

Т.Ю. Кобозева вважає, що примус і насильство відрізняються за механізмом впливу на свободу волі. При примусі вплив здійснюється лише проти волі особи, а при насильстві – як проти, так і поза волею та (або) свідомістю особи; за результатами впливу на свободу волі примус призводить до обмеження свободи волі, насильство – до обмеження або виключення свободи волі; за характером і ступенем суспільної небезпечності насильство як спосіб впливу на волю передбачає більш високий ступінь небезпечності діяння, ніж примус, оскільки примус не передбачає застосування шкоди життю людини і є способом, який істотно знижує ступінь тяжкості шкоди здоров'ю. Враховуючи такі висновки, учена, визначаючи насильство як єдиний спосіб примусу, вказує, що таке насильство відповідає трьом умовам: 1) воно не повинно бути елементом мотивації або самоціллю злочину; 2) насильство повинно бути очевидним для потерпілого та усвідомлюватись ним; 3) насильство повинно підкріплювати (супроводжувати) злочинну вимогу [1].

Висновки. Отже, згідно проведеного аналізу, можемо сказати, що проблема росту випадків насилля сьогодні дозволяє говорити про неї як про одну з глобальних проблем. Перед нами стоїть завдання як, передусім, визначити можливість опанування насильством у інституційних межах. Істотними передумовами руйнування насильницьких стереотипів є посилення культурної, етичної компонентів у структурі особистості, зростання її інтелектуального потенціалу та формування гуманістичних цінностей.

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо в емпіричному дослідженні форм прояву насильства в суспільних практиках та міжособистісних стосунках.

Список використаних джерел

1. Кобозева Т.Ю. Преступное принуждение как уголовно-правовая категория: автореф. ... дисс. канд. юрид. наук:12.00.08. Москва, 2011. 18 с.
2. Козленко В. М. Духовна свобода і свобода світогляду. Філософська думка, 1998. № 2. С. 38-62.
3. Пітулей В. В. Взаємозв'язок свободи і відповідальності за умов глобалізації суспільства як проблема соціальної філософії. Мультиверсум [філософський альманах] : зб. наук. пр. Київ: Укр. центр духовн. культури, 2007. Вип. 61. С. 50-59.
4. Пітулей В.В. Свобода і відповідальність: генеза філософської постановки проблеми. Вісник Прикарпатського університету: зб. наук. пр. Серія "Філософські і психологічні науки". Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2007. Вип. 10. С. 15-21.
5. Рахманкулова Н. Ф. Моя свобода и свобода другого [Электронный ресурс] URL: <http://www.philosoph.ru/forum/index.php?menu=forum&subject=67>

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Koboziyeva T.Y. Prestupnoe prynuzhdenye kak uholovno-pravovaya katehoriya: avtoref... dys. kand. yuryd. nauk. Spetsialnist:12.00.08. Moskva, 2011. 18 s.
2. Kozlenko V. M. Dukhovna svoboda i svoboda svitohliadu. Filos. Dumka, 1998. № 2. s. 38-62.
3. Pitulei V. V. Vzaiemozviazok svobody i vidpovidalnosti za umov hlobalizatsii suspilstva yak problema sotsialnoi filosofii. Multyversum [filos. alm.] : zb. nauk. pr. – Kyiv : Ukr. tsentrdukhovn. kultury, 2007. Vyp61. s. 50-59.
4. Pitulei V. V. Svoboda i vidpovidalnist: henezafilosofskoi postanovky problemy. Visn. Prykarp. un-tu. : zb. nauk. pr. Ser. "Filosofski i psykholohichninauky". Ivano-Frankivsk : VDV TSIT, 2007. Vyp. 10.s. 15-21.
5. Rakhmankulova N. F. Moia svoboda i svoboda druhoho [elektronnyi resurs] / N. F. Rakhmankulova. Rezhimdstupu: URL: <http://www.philosoph.ru/forum/index.php?menu=forum&subject=67>

V.V. Pitulei. Socio – psychological analysis of the determinants of violence in the modern world. The article describes the essence and content of social and psychological determinants of violence in the modern world as a socially dangerous act aimed at violating human rights and freedoms that lead to its psychological, moral or physical suffering. The main signs of violence were identified. Variations of violence in modern society have been identified and their characteristics described. The basic theories of violence are revealed. The reasons that lead to violence are summarized: a) psychological; b) social; c) economic; d) pedagogical; e) legal; e) political. The evolution of terrorism as a form of violence in the modern world is analyzed. The socio-psychological nature of coercion as a dangerous influence against the will of the individual is identified and the signs of coercion are indicated.

According to the analysis, we can say that the problem of increasing cases of violence today makes it possible to speak of it as one of the global problems. We have the task, first of all, of identifying the possibility of violence within institutional boundaries. The essential prerequisites for the destruction of violent stereotypes are the enhancement of cultural, ethical components in the personality structure, the growth of its intellectual potential and the formation of humanistic values.

Keywords: *violence, psychological violence, causes of violence, social crisis, destructiveness, conflict, theories of violence, coercion*

УДК 159.9(075.8)

А.Д. Порхун, О.М. Власова-Чмерук

ORCID ID: 0000-0002-5205-9958

СЕКСУАЛЬНА ОСВІЧЕНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

А.Д. Порхун, О.М. Власова-Чмерук. Сексуальна освіченість українських студентів в умовах інформаційного суспільства. Питання про те, чи потрібна сексуальна освіта в українських школах, середніх професійних